

TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANI KENAN EVREN'İN İNGİLTERE ZİYARETİ (12-15 TEMMUZ 1988)

Asil KAYA¹

Özet

12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri darbenin mimarı olan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, 1982 yılında Cumhurbaşkanı olmuştu. Evren, 1988 yılına değin Batı ülkelerine ziyarette bulunmamıştı. Ancak dünya siyasetinde yaşanan gelişmeler üzerine önce Amerika Birleşik Devletleri'ni ziyaret etmişti. Türkiye'ye döndükten birkaç gün sonra da İngiltere'ye gitmişti.

12-15 Temmuz 1988 tarihlerinde Cumhurbaşkanı olarak İngiltere'ye giden Evren, böylece Batı Avrupa'ya yönelik ilk ziyaretini de gerçekleştirmiş oldu. Cumhurbaşkanı Evren'e bu ziyaretinde kızı Miray Gökse, Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ve eşi, Dışişleri Bakanlığı'nda üst düzey bürokratlar ile gazeteciler eşlik etmişti.

12 Temmuz Salı günü görkemli törenlerle karşılanan Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyet, İngilizlerin diplomatik geleneklerinin hâkim olduğu uygulamalara tanıklık etmişlerdi. Törenlerdeki disiplin ve özen, Türk heyeti üzerinde derin etki yaratmıştı.

Üç gün süren ziyarette Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na (AT) üyelik girişimleri, iki ülke arasındaki ilişkiler, Kıbrıs, NATO ve Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler ele alınmıştı. Bu konuların 21 yıl önceki ziyarette de konuşulmuş olması dikkat çekicidir. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İngiltere ziyareti (1967) ile Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyareti (1988) arasındaki benzerlikler ve farklılıklar göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere'ye yönelik seyahati dönemin koşulları çerçevesinde ele alınacak, ziyaret esnasındaki temaslar günbegün incelenecektir. Ayrıca ulusal ve uluslararası basına yansıyan izlenim ve yorumlara değinilerek ziyaretin yarattığı etki saptanacaktır. Son olarak 1967 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İngiltere ziyaretiyle karşılaştırılarak iki ziyaret arasındaki benzerlikler ve farklılıklar işlenecektir. Böylece Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyaretinin Türk-İngiliz ilişkileri içerisindeki önemine de değinilecektir.

Anahtar Kelime: Kenan Evren, Türk-İngiliz İlişkileri, İngiltere, Uluslararası İlişkiler, Avrupa Topluluğu

STATE VISIT OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF TURKEY KENAN EVREN TO BRITAIN, (12-15 JULY 1988)

Abstract

Kenan Evren, the Chief of General Staff, who was the architect of the military coup on 12th September 1980, became the President in 1982. Evren had not visited Western countries until 1988. However, on the developments in world politics, he first visited the United States. A few days after returning to Turkey, he went to England.

¹ Dr, Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi (APİKAM) İzmir/Türkiye, e-posta: asilkaya@msn.com, ORCID: 0000-0003-2593-5622.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Evren, who went to England as President on 12-15 July 1988, thus made his first visit to Western Europe. During this visit, President Evren was accompanied by his daughter Miray Goksu, Minister of Foreign Affairs Mesut Yılmaz and his wife, senior bureaucrats in the Ministry of Foreign Affairs and journalists.

President Kenan Evren and the accompanying delegation, welcomed with magnificent ceremonies on Tuesday, 12th July, witnessed the practices dominated by British diplomatic traditions. The discipline and care in the ceremonies had a profound effect on the Turkish delegation.

During the three-day visit, Turkey's attempts to join the European Community (EC), relations between the two countries, developments in Cyprus, NATO and the Middle East were discussed. It is noteworthy that these issues were also discussed 21 years ago. Therefore, the similarities and differences between President Cevdet Sunay's visit to England (1967) and President Kenan Evren's visit to England (1988) are striking.

In this study, President Kenan Evren's travel to England will be discussed within the framework of the conditions of the period, and the contacts during the visit will be examined day by day. In addition, the impact of the visit will be determined by referring to the impressions and comments reflected in the national and international press. Finally, the similarities and differences between the two visits will be discussed by comparing it with President Cevdet Sunay's visit to England in 1967. Thus, the importance of President Kenan Evren's visit to England in Turkish-British relations will be revealed.

Keywords: Kenan Evren, Turkish-British Relations, Britain, International Relations, European Community

Giriş

Türklerle İngilizlerin birbirleriyle 16. yüzyılda ticari ilişkiler yoluyla sağladıkları temaslar, Türk-İngiliz ilişkilerinin temelini teşkil etmektedir.² 1838'de imzalanan Baltalimanı Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağlamış, 1867 yılında Sultan Abdülaziz'in İngiltere ziyaretiyle bu ilişkiye diplomatik bir boyut kazandırmıştı. I. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'yla karşı karşıya gelmesi üzerine iki ülke arasındaki ilişki yeniden şekillenmişti. I. Dünya Savaşı sonrası İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir tür bağımlılık ilişkisi söz konusuydu. Bu nedendir ki İngiltere ve müttefiklerine karşı verilen bağımsızlık mücadelesi, aynı zamanda İngiltere'ye bağımlı olan Osmanlı Hükümeti'ne karşı da verilmişti. Dolayısıyla bağımsızlık mücadelesi sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'yle İngiltere arasındaki ilişki *zoraki diplomasiye* örnek teşkil etmişti. Fakat İngiltere Kralı VIII. Edward'ın 1936 yılının Eylül ayında Türkiye'yi ziyaret etmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden normalleştirme yolunda önemli bir adım olmuştu.³

² Orhan Burian, "Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1-2, (1951), ss.5-9.

³ VIII. Edward'ın Türkiye'yi ziyareti hakkında detaylı bilgi için Bkz. Mekki Uludağ, "The First Visit of a British Monarch to Turkey: Edward VIII", *Journal of Anglo-Turkish Relations*, Vol.4, No.1, (January 2023), ss.55-75.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişki, İkinci Dünya Savaşı sonrasında her iki ülkenin aynı blokta yer almasıyla birlikte sıklaşmış olsa da uluslararası ilişkilerde önem arz eden stratejik konular nedeniyle inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1967 yılı Kasım'ında dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İngiltere'yi ziyareti iki ülke arasındaki ilişkinin yeniden gelişmesini sağlamıştı. Sultan Abdülaziz'den 100 yıl sonra İngiltere'ye giden Cevdet Sunay, böylece Cumhuriyet Tarihi'nde İngiltere'yi ziyaret eden ilk Türk Cumhurbaşkanı olmuştu.

Cevdet Sunay'ın İngiltere gezisi yalnızca *ilk* olması bakımından değil, aynı zamanda ele alınan konular bakımından da önem arz etmekteydi.⁴ Zira söz konusu ziyarette gündeme gelen Kıbrıs, Avrupa Topluluğu ve Ortadoğu gibi konular, 21 yıl sonra yeniden gündeme gelecek ve önemini devam ettirecekti. Bu nedenle de 21 yıl sonra, 1988 yılının temmuz ayında dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in gerçekleştireceği İngiltere ziyaretinde tartışılacak konulara temel teşkil edecekti. Ayrıca İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth'in Cevdet Sunay'ın ziyaretine 1971 yılında karşılık vererek Türkiye'ye gelmesi, Türkiye-İngiltere ilişkisinin gelişmesine katkı sunmuştu.

12 Eylül Darbesi'ne öncülük eden ve 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin 7. Cumhurbaşkanı olan Kenan Evren, 12-15 Temmuz 1988 yılında İngiltere'yi ziyaret etti. Dünya konjonktüründe çarpıcı gelişmelerin yaşandığı süreçte gerçekleştirilen bu ziyaret, aynı zamanda Kenan Evren'in Batı Avrupa'daki ilk diplomatik ziyaretiydi.

1. Uluslararası konjonktür ve ziyarete yansımaları

11 Mart 1985'te Sovyetler Birliği'nin başına geçen Mihail Gorbaçov'un glasnost (açıklık) ve perestroyka (yeniden yapılandırma) terimleriyle özetlenen politika değişikliğine gitmesi, iki kutuplu dünyanın kutup başlarını aynı masada buluşturmuştu. ABD Başkanı Reagan ile Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Gorbaçov arasında gerçekleşen zirve soğuk savaşın etkisi altındaki dünyayı görece rahatlatmıştı.⁵ Öyle ki Küba Lideri Fidel Castro 13 yıldır Angola'da devam eden iç savaşta tarafları tatmin edecek bir çözüm bulunduğunu açıklıyor,⁶ Güney Kore'de iktidar ile muhalefet partileri ortak karar alarak Kuzey Kore'ye iki kesim arasındaki sorunları görüşme çağrısı yapıyorlardı.⁷

⁴ Cevdet Sunay'ın İngiltere'yi ziyareti hakkında detaylı bilgi için Bkz. Behçet Kemal Yeşilbursa, "State Visit of President Cevdet Sunay to Britain (1-8 November 1967)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.58, (Bahar 2016), ss.303-316.

⁵ 1988 yılının temmuz ayında ABD Genelkurmay Başkanı Amiral William Crowe ile Sovyetler Birliği Genelkurmay Başkanı Mareşal Sergei Akromeyev arasında iki yıl süreli *Askeri İşbirliği Protokolü* imzalanmıştı. "ABD-Sovyet İşbirliği Protokolü imzalandı", *Milliyet*, 7 Temmuz 1988, s.4.

⁶ "Dünya barışa, adım adım", *Hürriyet*, 28 Temmuz 1988, s.8.

⁷ "İki Kore arasında, ilk adım", *Hürriyet*, 28 Temmuz 1988, s.8.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Dünyada böylesi yumuşuma emareleri görülürken, Kıbrıs konusundaki gerginlik halen etkisini sürdürmekteydi. Ortadoğu’da İran ile Irak arasındaki savaş da devam etmekteydi. Türkiye’nin Avrupa Topluluğu’na üye olma gayretlerinde de duraksama yoktu. Bunlara ilaveten darbe sonrası Türkiye’de insan hakları ihlalleri olup olmadığına dair tartışmalar da uluslararası platformlarda zaman gündeme gelmekteydi. Kenan Evren’in İngiltere ziyareti tam da söz konusu yumuşamaların dünya siyasetindeki etkisini hissettirdiği, ancak Türkiye’nin etrafındaki coğrafyalarda gerginliklerin sürdüğü bir dönemde gerçekleşmişti.

Esasında Kıbrıs meselesi o günlere özgü bir mevzu değildi. 1878 yılından itibaren Kıbrıs Adası’nda yönetimi ele alan İngiltere’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında adadaki varlığını daha fazla sürdüremeyeceği anlaşıncaya,⁸ Türk Hükümeti adanın Türklere devredilmesini istemişti. Ancak bunun mümkün olmadığı görülünce de 1957 yılında adanın bölünmesi konusunda ısrarcı olmuştu. Kıbrıs’ın akıbeti, 1960’lı yıllarda Türkiye’nin ana gündem maddelerinden birisine dönüşmüştü. Türkiye’nin diplomatik temaslarında sık sık ön plana çıkmıştı. Kaldı ki 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekati’yle Türk ordusunun Kıbrıs’a çıkması, konunun gündemdeki önemini korumuştur. Rumlar, 1983 yılından itibaren Yunanistan’ın da etkisiyle Kıbrıslı Türkler üzerindeki baskılarını artırırken, Birleşmiş Milletler adadaki tüm yabancı kuvvetlerin (Türk Silahlı Kuvvetleri de dahil) çekilmesi kararını açıklamıştı. Bunun üzerine Kıbrıslı Türkler 17 Haziran 1983’te *self-determinasyon* hakkını ilan eden deklarasyonu yayınlamış ve 15 Kasım 1983’te de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) bağımsız bir devlet olarak kurulduğunu tüm dünyaya açıklamıştı.⁹ Bu karar, Türkiye dışında Birleşmiş Milletler (BM) üyesi ülkeler tarafından kabul görmemişti. Ancak Kıbrıs Meselesi, hem Türkiye’nin diplomatik temaslarında sık sık ele alınmaya hen de BM’nin özel olarak ilgilendiği bir konu olmaya devam etti. Nitekim Kenan Evren’in 27 Haziran – 3 Temmuz 1988 tarihlerinde gerçekleştirdiği Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ziyaretinde de gündem konularından birisi Kıbrıs Meselesi olmuştu. Beklendiği üzere İngiltere’ye yapılacak ziyarette Kıbrıs Meselesi, özel bir öneme sahip olacaktı.¹⁰

1980 Eylül’ünde Türkiye’nin hemen güneyinde, İran ile Irak arasında patlak veren savaş Ortadoğu coğrafyasını gerginleştirmişti. Sahip olduğu petrol rezervi nedeniyle yıllardır gelişmiş ülkelerin ilgi odağında bulunan Ortadoğu’da sekiz yıl süren savaş, NATO üyesi olan Türkiye’nin stratejik önemini artırmıştı. Dolayısıyla savaşın devam ettiği süreçte Türkiye’nin diplomatik temaslarında Ortadoğu konusunun ve Türkiye-NATO ilişkisinin gündeme gelmesi kaçınılmazdı.

⁸ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, 16. Baskı, Ankara 2017, s.167.

⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, 24. Baskı, İstanbul 2018, s.720.

¹⁰ “Türk ordusu darbeci değil”, *Hürriyet*, 11 Temmuz 1988, s.12.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

1988 yılında Türkiye için önem arz eden bir diğer konu da Avrupa Topluluğu'na (AT) üye olma girişimleriydi. Türkiye, 12 Eylül 1963'te Ankara Anlaşması'nı imzalayarak Avrupa Topluluğu'na yarı üye olmuş,¹¹ ancak bu ilişki bir türlü tam üyelik bağına erişememişti. Dahası tam üyelik konusu, sürekli ötelenen ve yıllar boyunca Türkiye'nin dış politikasına yön veren bir hedef haline gelmişti. Çünkü William Hale'e göre Soğuk Savaş Dönemi'yle birlikte yeniden şekillenen Avrupa'nın bir üyesi olmak, Atatürk'ün Türklere bıraktığı mirasın önemli bir parçasıydı ve bu nedenle de Türkiye'nin bu üyelikten başka bir seçenekleri de yoktu.¹² Cevdet Sunay'ın 1967 yılındaki İngiltere ziyaretinde AT konusunun ana gündem maddelerinden birisi olmasında 1963'teki Ankara Anlaşması'nın umulan sonucu vermemesinin büyük payı mevcuttu. 1967 yılının Nisan ayında Yunanistan'da meydana gelen askeri darbe nedeniyle AT'nin Yunanistan'la ilişkisini dondurmuş olması, Türkiye'nin AT'ye girme yolunda önemli bir fırsat doğurmuştu. Böylece Türkiye'nin AT'yle entegrasyon konusunda Yunanistan'la aradaki farkı kapatacağı düşünülüyordu.¹³ 14 Nisan 1987'de AT'ye *tam üyelik* talebiyle¹⁴ yapılan resmi başvurunun sürekli olarak sürüncemede bırakılması da Kenan Evren'in 1988 yılındaki İngiltere ziyaretinde AT'ye üyelik sürecini ön plana çıkarmıştı.

Evren'in İngiltere'yi ziyaret etmesinin altında diplomasinin dışında bir dinamik daha vardı. Bu da iki ülke arasında gelişmeye başlayan ticari ilişkilerdi. Bu dönemde her iki ülke arasındaki ticaret hacmi yıllık 1.24 milyar doları buluyordu. İngiltere, Türkiye'nin en fazla ticaret yaptığı beşinci ülke konumundaydı. Dolayısıyla Türkiye, artık İngilizler için cazip bir pazar olmaya adaydı. Kaldı ki bazı yabancı gazetelerde son yıllarda İngiliz firmalarının Türkiye'deki projelerde söz sahibi olabilmek için İngiltere Hükümeti'ni aracı olarak kullandıklarının altı çiziliyordu.¹⁵ Üstelik ziyaret öncesi Türkiye ilgili değerlendirmelerin yer aldığı arşiv belgelerinde bu hususa değiniliyor, *İngiliz mal ve hizmetleri için önemi artan bir pazar olmaya devam edecektir*¹⁶ ifadeleri kullanılıyordu.

2. Kenan Evren'in ziyaretine yönelik hazırlıklar

Kenan Evren'in 12 Temmuz 1988 günü başlayacak olan İngiltere ziyareti, Türkiye-İngiliz ilişkileri açısından tarihi önemi haizdi. Çünkü bir yandan Cumhuriyet tarihinde İngiltere'ye devlet başkanlığı sıfatıyla ikinci kez gerçekleştirilecek olan bu ziyaret, aynı zamanda Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı olarak ilk Batı Avrupa ziyaretiydi. Dolayısıyla

¹¹ William Hale, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003, s.182.

¹² *A.g.e.*, s.190.

¹³ Gökhan Erdem, "12 Eylül Darbesi'nin Türkiye'nin Avrupa ile ilişkilerine etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi'yle ilişkiler", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C.14, S.1, (2015), s.35.

¹⁴ Armaoğlu, *a.g.e.*, s.729.

¹⁵ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara 1988, s.12; "Türk ordusu darbeci değil", s.12.

¹⁶ *FCO*, 9/6193.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Evren, bu ziyaretle birlikte 12 Eylül Darbesi sonrasındaki anti-demokratik uygulamalar nedeniyle kendisine konulan *gizli ziyaret ambargosunu* kırmış olacaktı.¹⁷ Dönemin siyasi konjonktürü nedeniyle de ziyarete yönelik hazırlıklarda hassasiyet ön plana çıkarılacaktı.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Kraliçe II. Elizabeth'in davet üzerine İngiltere'yi ziyaret edeceği 1988 yılının ocak ayında gündeme gelmiş, hazırlıklara Mart ayında başlanmıştı.¹⁸ İngiltere cephesinde hummalı bir çalışma söz konusuydu. Londra'da bulunan Türk Büyükelçisi Rahmi Gümrükçüoğlu, diplomatlar Aydın Şahinbaş ve Hasan Göğüş ile KKTC Temsilcisi Tansel Fikri, İngiltere'deki hazırlıkları yakından takip etmekteydiler.¹⁹ İngiltere'nin protokol konusundaki titizliği bilinen bir özellikti. Mesela protokolde kimin hangi araca bineceği, kimin kimlerle tokalaşacağı, kimin ne zaman nerede duracağı ve hatta ne giyeceği, iletişimin ve güvenliğin nasıl sağlanacağı dahi aylar öncesinden belirlenmişti.²⁰ Hazırlıklardaki özen ve dakiklık göze çarpmaktaydı. İngilizler tarafından Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in üç günlük ziyaretine yönelik 77 maddeli bir program hazırlanmıştı. 25 Mayıs 1988 Çarşamba günü Buckingham Sarayı'nda şekillendirilen programda Evren'in ziyaretinin dakika dakika dökümü yapılmıştı.²¹ Üstelik herhangi bir aksaklık yaşanması ihtimaline karşı altı farklı alternatif plan düşünülmüştü.²²

Ziyaretten birkaç gün önce karşılamaya yönelik provalara başlanırken, Victoria İstasyonu'nun duvarlarına kırmızı-beyaz ve sarı satenden dekor hazırlanmış, sütunlara Türkiye ve Büyük Britanya armaları yerleştirilmişti.²³ Buckingham Sarayı'na giden ve *The Mall* veya *Kırmızı Yol* olarak adlandırılan bulvar da Türk ve İngiliz bayraklarıyla donatılmıştı.²⁴ Ayrıca Westminster Meydanı, Whitehall ve Trafalgar Meydanı gibi Londra'nın önemli kamusal mekanlarında da Türk bayrakları görmek mümkündü. Kentin muhtelif noktalarına Türk bayraklarının yanı sıra Kenan Evren'in gelişini olumlu karşılayan *hoş geldiniz* yazılı afişler de asılmıştı.²⁵ KKTC Temsilciliği de üzerinde Evren'in resmi bulunan tişörtler ile balonlar yaptırmıştı.²⁶

¹⁷ "Avrupa'ya büyük adım", *Hürriyet*, 12 Temmuz 1988, s.13.

¹⁸ *FCO*, 9/6192.

¹⁹ *FCO*, 9/6192.

²⁰ *FCO*, 9/6192; *FCO*, 9/6195, "Evren'e 'titiz' protokol", *Hürriyet*, 8 Temmuz 1988, s.1.

²¹ Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in programı için Bkz. *FCO* 9/6195, "Dakika dakika Evren protokolü", *Hürriyet*, 12 Temmuz 1988, s.13.

²² *FCO* 9/6195, "Evren'e sanayi protokolü", *Milliyet*, 11 Temmuz 1988, s.6.

²³ "Londra bayrak çekti", *Milliyet*, 12 Temmuz 1988, s.8.

²⁴ "Londra Evren'e hazırlanıyor", *Hürriyet*, 7 Temmuz 1988, s.17.

²⁵ "Evren için afiş savaşı", *Hürriyet*, 10 Temmuz 1988, s.14.

²⁶ "Evren için yoğun hazırlık", *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1988, s.10; Hatta bazı gazetelerde KTC Temsilcisi Tansel Fikri'nin Londra'daki Türklere ait evleri tek tek dolaşarak Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in geleceğini bildiren posterleri dağıttıklarına dair haberler yer almaktaydı. "Londra Evren'e hazırlanıyor", s.17.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in gelişi nedeniyle alınan önlemlerin güvenlik boyutu önemli bir yer teşkil ediyordu. Ziyaret için geniş güvenlik önlemleri alınmıştı. Londra Polis Teşkilatı Scotland Yard'a bağlı Terörle Mücadele Masası ile Siyasi Bölüm ortaklaşa güvenlik planlaması yapmıştı. Yapılan planlamaya göre Victoria İstasyonu'nda ve Buckingham'a giden güzergâh üzerinde sivil ve üniformalı toplam 1500 polis görev yapacaktı.²⁷ Çevredeki binaların çatılarına keskin nişancılar yerleştirilecek ve Kraliçe II. Elizabeth ile Cumhurbaşkanı Kenan Evren'i taşıyacak aracın etrafında Kraliyet Süvari Alayı'na bağlı birlikler yer alacaktı. Ayrıca Green Park'a yerleştirilen Kraliyet Topçu Birliği'ne Cumhurbaşkanı Kenan Evren'i 41 pare top atışıyla selamlama görevi verilmişti. Kraliçe II. Elizabeth ile Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in geçeceği yol boyunca da 168 deniz piyadesi, 451 kara kuvvetleri, 348 hava kuvvetleri ve 504 muhafız alayı mensubu asker nöbet bekleyecekti.²⁸ Bu denli sıkı güvenlik önlemlerinin alınmasında *İrlanda Cumhuriyet Ordusu (IRA)* adıyla anılan yasadışı örgütün Kraliçeye yönelik suikast düzenlemesi ihtimalinin de etkisi vardı.²⁹

İngiltere'nin ziyarete yönelik hazırlıkları programlamadan, kamusal alandaki güvenlik önlemlerinden ve diğer yapısal çalışmalardan ibaret değildi. Buckingham Sarayı'nda da hazırlıklar yapılmaktaydı. Çünkü Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyet Buckingham Sarayı'nda³⁰ konaklayacaktı. Sarayın giriş katında bulunan ve altı odadan oluşan³¹ *Belgian Suite* (Belçika Odası),³² Türk heyetine ayrılmıştı. Ziyaret öncesinde özellikle Türk basınında Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindekilerin konaklayacağı yerler hakkında detaylı bilgiler verilmekteydi. Buna göre Cumhurbaşkanı, dairenin *Orleans Bedroom* adı verilen odasında yatacak,³³ *Beyaz Oda*'da da Kraliyet ailesiyle kahve içecekti.³⁴ Bu arada Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in korumalarına tercümanlık yapması için de 21 yıldır sarayda çalışan Hüseyin Cemal adında Kıbrıslı bir Türk görevlendirilmişti.³⁵

²⁷ "Evren'e 1500 polis", *Milliyet*, 10 Temmuz 1988, ss.3,10; Scotland Yard'a bağlı polisler, Türk heyetinin konaklayacağı yerde de görev yapacaklardı.

²⁸ "Evren'e saniyeli protokol", s.6.

²⁹ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.4.

³⁰ Kraliyet ailesine ait yedi saraydan birisi olan ve 1762 yılında inşa edilen saray, Kraliçe II. Elizabeth'in yılın büyük bir bölümünde ikametgâh olarak kullanılmaktaydı. "Sarayda Evren heyecanı", *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

³¹ "Sarayda Evren heyecanı", s.20.

³² Buckingham Sarayı'nda genellikle konuk devlet başkanlarına ayrılan dairenin *Belgian Suite* adıyla anılmasının sebebi, dairede konaklayan ilk konunun 19. yüzyılda Belçika Kralı Leopold'dan kaynaklanmaktaydı. "Londra Evren'e hazır", *Milliyet*, 7 Temmuz 1988, s.1.

³³ "Evren'in yatak odası", *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

³⁴ "Kraliçe ve Evren, burada kahve içecek", *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

³⁵ "Sarayda bir Türk", *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Türkiye cephesinde öncelikle geziye katılacak olan heyette kimlerin yer alacakları belirlenmişti. Buna göre Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e şu isimler eşlik edeceklerdi:

Miray Göksu (Kenan Evren'in kızı)

Mesut Yılmaz (Dışişleri Bakanı) ve eşi

Rahmi Gümrükçüoğlu (Türk Konsolos) ve eşi

Nurver Nureş (Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı)

İnal Batu (Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı)

Aydın Yeğen (Dışişleri Bakanlığı Protokol Müdürü)

Albay Yekta Numanoğlu (Kenan Evren'in Başyaveri)

Ali Tuygan (Özel Kalem Müdürü)

Prof. Dr. Hilmi Özkutlu (Kenan Evren'in doktoru)

Binnur Uğurlu (Kenan Evren'in sekreteri)

Erkan Gürvit (Cumhurbaşkanı Özel Koruması)

Ahmet Ermişoğlu (Dışişleri Bakanlığı İkili Siyasi İlişkiler Genel Müdürü)

Ali Baransel (Cumhurbaşkanı Basın ve Halkla İlişkiler Danışmanı)

Mehmet Ali İrtemçelik (Dışişleri Bakanlığı Özel Danışmanı)

Ersin Yılmaz (Güvenlik Amiri)

Hakan Akbulut (Dışişleri Bakanlığı Protokol Sekreteri)

Cengiz Patır (Dışişleri Bakanlığı İdari Amiri)

Yaşar Öner (Dışişleri Bakanlığı Protokol Sorumlusu)

Muammer Kaplan (Kenan Evren'in fotoğrafçısı)

Aydın Şahinbaş (Londra Büyükelçiliği Diplomatı) ve eşi

Hasan Göğüş (Londra Büyükelçiliği Diplomatı) ve eşi

10 adet güvenlik görevlisi ve bir adet hizmetli³⁶

Hiç kuşku yok ki Türklerin ziyaret hazırlıkları kapsamında en zorlandıkları husus, katı geleneklere dayanan İngiliz protokolünün kuralları olmuştur. Zira gerek heyette yer alanlardan gerekse ziyareti takip etmek üzere götürülecek olan basın mensuplarından yemeklerde ve

³⁶ FCO, 9/6192.

törenlerde jaketatay ve fraktan oluşan resmi kıyafetler giymeleri istenmekteydi. Heyet üyelerinin ve basın mensuplarının bir kısmı söz konusu kıyafetleri satın alma yoluyla, bir diğer kısmıysa kiralama yoluyla edinmişlerdi.³⁷ 21 yıl önce Cevdet Sunay'ın ziyaretinde de benzer bir sıkıntı yaşanmıştı. 1967 yılındaki ziyarete katılan heyet de İngiliz protokolünün kendilerine şart koştuğu kıyafetleri edinmekte hayli güçlük çekmişlerdi.³⁸

3. Kenan Evren'in İngiltere'deki ilk günü (12 Temmuz 1988)

Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyeti taşıyan uçak, 12 Temmuz 1988 Salı günü yerel saatle 11.35'te (TSİ 13.35)'te Londra'ya 50 kilometre mesafedeki Gatwick Havaalanı'na indi. Heyeti burada Kraliçe II. Elizabeth adına Kent Dükü ve Düşesi karşıladı. Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Rahmi Gümrükçüoğlu ve eşi Elçin Gümrükçüoğlu'nun da hazır bulunduğu karşılama töreninde Cumhurbaşkanı Evren, Kraliyet Hava Kuvvetleri Şeref Kıtası denetledikten sonra Kraliyet Treni'yle asıl törenin yapılacağı Victoria İstasyonu'na geçtiler.³⁹ Türk ve İngiliz bayraklarıyla süslenmiş olan trenin üzerinde Cumhurbaşkanı Evren'in isminin ve soy isminin baş harflerinin bulunması dikkatlerden kaçmamıştı.

Saat 12.30'da kırmızı halılarla kaplanmış Victoria İstasyonu'na varan Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyet, burada Kraliçe II. Elizabeth, eşi Edinburgh Dükü Prens Philip, Prens Charles ile eşi Prenses Diana'nın yanı sıra Mareşal Lord Bramall, Başbakan Margaret Thatcher, Dışişleri Bakanı Sir Geoffrey Howe, İçişleri Bakanı Douglas Hurd, Londra Belediye Başkanı Sir Graviel Douglas Spratt ve kuvvet komutanları tarafından karşılandı. Karşılama sırasında Londra Kulesi'nden 41 pare top atışı yapılırken, 60 tane ilkokul öğrencisinin katılımıyla İstiklal Marşı okundu. İstiklal Marşı'nın okunmasının ardından Şeref Kıtasından bir subay Evren'e hitaben Türkçe olarak *Sayın Cumhurbaşkanımız hoş geldiniz* diye seslendi.⁴⁰ Prens Philip'le birlikte Şeref Kıtası'nı denetleyen Cumhurbaşkanı Kenan Evren, daha sonra Kraliyet ailesine ait atlı saltanat arabasına binerek Buckingham Sarayı'na doğru yola çıktı.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile Kraliçe II. Elizabeth'i taşıyan araç Victoria İstasyonu'ndan ayrıldıktan sonra Parlamento Meydanı, Whitehall, Trafalgar Meydanı ve The Mall (Kırmızı Yol) güzergâhını takip ederek Buckingham Sarayı'na ulaştı. Yarım saat süren yolculuk boyunca yol kenarında toplanan Türkler, ellerinde Türk ve İngiliz bayraklarıyla protokol üyelerini selamladılar.⁴¹ Trafalgar Meydanı'nda toplanan Kıbrıslı Türkler de kafilenin geçişi sırasında *Evren Paşa çok yaşa* nidalarıyla ellerindeki kırmızı balonları

³⁷ "Kıyafet sorunu", *Hürriyet*, 11 Temmuz 1988, ss.1,12.

³⁸ İsmet Kaya Erdem, *Demokrasinin İlk 50 Yılı*, Doğan Kitap, İstanbul 2016, s.89.

³⁹ "Sıcak 'Hoş geldiniz'", *Hürriyet*, 13 Temmuz 1988, s.13.

⁴⁰ *A.g.m.*, s.13.

⁴¹ "Victoria Garı'nda sıcak tören", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

uçurdular.⁴² Sarayın önünde toplanan bir başka Türk grubu da *Nice To See You* ve *Yaşasın Türk-İngiliz Dostluğu* yazılı bez pankart açtı. Cumhurbaşkanı Evren, Buckingham Sarayı'nın girişinde kraliyet selamıyla karşılanırken, bu sırada her iki ülkenin marşları çalındı. Türk Halk Oyunları ekibinin de sahne aldığı törende Cumhurbaşkanı Kenan Evren de heyetkileri tek tek takdim etti.

Türk ve İngiliz heyetler, Buckingham Sarayı'ndaki törenin ardından saat 13.30'da sarayın *Bow Room* adlı salonunda öğle yemeğine geçtiler. Yemeğin ardından Kraliçe II. Elizabeth, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e kraliyetin en yüksek nişanı olan *Order of The Bath* (Yüksek Şövalyelik) Nişanı'nı takdim etti.⁴³ Bu arada Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz'a *Order of St. Michael and St. George*, Londra Büyükelçisi Rahmi Gümrükçüoğlu'na da *Royal Victorian Order* nişanları takıldı.⁴⁴

Daha sonra Westminster Abbey Kilisesi'ne giden Evren, burada Rahip Michael Mayne tarafından karşılandı. Bu arada Meçhul Asker Anıtı'na da çelenk bıraktı. Saat 16.45'te Saint James Sarayı'na geçen Cumhurbaşkanı Kenan Evren, burada Westminster Belediye Başkanı Elizabeth Flach ve meclis üyeleri tarafından karşılandı.⁴⁵ Burada bir konuşma yaptıktan sonra Clarence House'da *Ana Kraliçe* olarak anılan ve II. Elizabeth'in annesi olan Elizabeth Bowes-Lyon'u ziyaret etti.

Akşam saat 20.00'da İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in onuruna Buckingham Sarayı'nda bir yemek düzenledi. Bayanların tuvalet, erkeklerin ise frak giymelerinin zorunlu olduğu organizasyona 160 seçkin davetli katılmıştı.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, yemekte davetlilere İngilizce olarak yaptığı konuşmada Türk-İngiliz ilişkileri ve Türkiye-Avrupa ilişkileri konularında diplomatik mesajlar vermişti. Konuşmasının başında Türk-İngiliz ilişkilerine değinen Evren, 19. Yüzyılda yaşamış olan R.R. Maddon'un Türkiye'yi İngiltere'nin *kadim, sadık ve tabii müttefiki* olarak tanımlamasını hatırlatmış ve *bu tanımlamanın bugün için de gerek Birleşik Krallık gerek Türkiye Cumhuriyeti bakımından aynı şekilde gerçek ve geçerli olduğunu belirtmekten büyük memnuniyet duymaktayım*⁴⁶ demişti.

Avrupa Topluluğu'na üyelik konusunda İngiltere'den dolayı olarak destek isteyen Evren şöyle söylemişti:

İçtenlikle inandığımız idealler ve izlediğimiz ekonomik ve sosyal politikaların amaçları, Türkiye'nin kaderini Batı Avrupa'nunkıyla birleştirmektedir. Bu itibarla Türkiye'nin

⁴² Edip Öymen, "Hava da törenden yanaydı", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10.

⁴³ "Evren'e 'Bath' nişanı", *Milliyet*, 13 Temmuz 1988, s.1.

⁴⁴ *A.g.m.*, s.13.

⁴⁵ "Victoria Garı'nda sıcak tören", s.10.

⁴⁶ "Türkiye, Avrupa'da rolünü üstlenmeli", *Hürriyet*, 13 Temmuz 1988, s.13.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Avrupa bütünleşmesi içerisindeki yerini alması ve rolünü üstlenmesi kaçınılmaz bir husustur. Sahip bulunduğu büyük potansiyel ve dinamizmin Türkiye'sinin Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri arasındaki yerini almasına imkân vereceğine ve Türkiye'nin Avrupa topluluklarına katılmasının topluluğun refahına da katkıda bulunacağına inanmaktayız.⁴⁷

Kraliçe II. Elizabeth ise Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e hitaben şu ifadelerle karşılık vermişti:

Gerek sivil gelişme gerek savunma alanında İngiliz şirketleri Türkiye'de daha çok iş yapmaya hazırdır. Ekselansları, Cumhurbaşkanı Sunay'ın resmi ziyareti sırasında daha önceki resmi ziyaretin, yüz yıl önce Sultan Abdülaziz tarafından yapılmış olduğuna işaret etmiştim. Ziyaretin sonunda, o zamanki Dışişleri Bakanı Sayın Çağlayangil, Başbakanıma, bundan sonra yapılacak ziyarete kadar bir yüzyıl daha geçmemesini umduğunu söylemişti.⁴⁸

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyaretinin ilk günü bu yemeğin ardından yerel saatle 23.00'da (TSİ 01.00) BBC-2'de yayınlanan röportajıyla⁴⁹ sona ermişti.

4. Kenan Evren'in İngiltere'deki ikinci günü (13 Temmuz 1988)

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, ikinci gün programına İngiliz Uluslar Topluluğu üyesi ülkeler ile diğer ülkelerin Londra'daki büyükelçileriyle bir araya gelerek başladı.

Kraliyet ailesine ait saltanat arabasıyla Kraliyet Süvari Birliği eşliğinde Buckingham Sarayı'ndan ayrılan Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindekiler saat 10.40'da Saint James's Sarayı'na ulaştı. Burada Diplomatik Kolordu Mareşali Sir John Richards tarafından karşılanan Evren, kırmızı halılarla kaplı ve Kraliçenin isminin baş harflerinin (E.R.) işlendiği tahtın bulunduğu *Throne Room* adlı odaya geçti. Bu programda Evren'e Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Rahmi Gümrükçüoğlu, İnal Batu, Nurver Nureş, Aydın Yeğen ve Ahmet Ermişoğlu da eşlik etmişti.⁵⁰

Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki Türk heyetinin büyükelçileri ve diplomatik temsilcileriyle tanıştığı toplantıya Kıbrıs Rum Yönetimi Temsilcisi Tasas Panayides katılmamıştı.⁵¹ Panayides'in katılmaması beklenen bir durumdu. Çünkü Panayides, Evren'in İngiltere'ye geleceği sırada tatile çıkacağı gerekçesiyle Londra'dan ayrılmıştı. Kaldı

⁴⁷ *A.g.m.*, s.10; Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in konuşmasının tamamı için Bkz: *FCO*, 9/6196.

⁴⁸ *A.g.m.*, s.10; Kraliçe II. Elizabeth'in konuşmasının tamamı için Bkz: *FCO*, 9/6196.

⁴⁹ Cumhurbaşkanı Kenan Evren, bu röportajda Türkiye'nin AT'ye girme isteğini yinelemekte, bu hususta İngiltere'nin destek vereceğini umduğunu belirtmekte ve Kıbrıs'tan Türk askerlerinin çekilmesi talebine *Şu anda asker çekmek mümkün değil. Önce anlaşma olmalı* diyerek cevap vermektedir. Okay Gönensin, "Simgesellik ağır basıyor", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10; "Evren'den çifte mesaj", *Hürriyet*, 14 Temmuz 1988, s.13.

⁵⁰ "AET üyeliğimizi Kıbrıs'a bağlamayın", *Hürriyet*, 14 Temmuz 1988, s.13.

⁵¹ "AT için destek talebi", *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1988, s.8; "Evren'e Kıbrıs telkini", *Milliyet*, 14 Temmuz 1988, s.14.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

ki Evren'in de Panayides'i kabul etmeyeceği düşünülüyordu.⁵² Ancak Fransa ve Federal Almanya'nın temsil edilmemesi dikkat çekmişti. Arap ülkelerinin büyükelçilerinin yöresel kıyafetlerle, Afrika ülkelerinin büyükelçilerinin çıplak ayakla katıldıkları toplantıda Kenya, Bahama ve Tonga'nın yüksek komiserlerinin kadın olmaları dikkat çekici bir başka husustu.⁵³

Yaklaşık bir saat süren toplantıdan sonra Buckingham Sarayı'na giderek kıyafetlerini değiştiren heyet, *10 Downing Street* olarak bilinen Başbakanlık Konutu'na gittiler. Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile *Demir Lady* adıyla anılan İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher arasındaki görüşme yerel saatle 12.15'te başladı.⁵⁴ 40 dakika süren görüşmede NATO, terörizm, Kıbrıs ve AT üyeliği, Türkiye'de insan hakları, İran-İrak Savaşı, Ortadoğu konuları üzerinde duruldu.⁵⁵ Evren, Kıbrıs meselesi ile AT üyeliği arasında ilişki kurulmaması gerektiğine vurgu yapıyor, Thatcher ise bu söylemi olumlu karşılıyordu. Bu arada Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da aynı saatlerde İngiliz mevkidaşı Sir Geoffrey Howe'la program dışı 1,5 saat süren bir görüşme gerçekleştirdi. Görüşmede ağırlıklı olarak Kıbrıs meselesi ve AT üyeliği konusu konuşulmuştu.⁵⁶

İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher, görüşmenin ardından Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in gelişi nedeniyle Başbakanlık Konutu'nda bir öğle yemeği tertip etmişti. Yemeğe ikilinin dışında Türk heyeti üyelerinden Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ve eşi Berna Yılmaz, Londra Büyükelçisi Rahmi Gümrükçüoğlu ve eşi Elçin Gümrükçüoğlu, Evren'in kızı Miray Göksu, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü İnal Batu, Nurver Nureş, Ahmet Ermişoğlu, Aydın Yeğen, Albay Yekta Numanoglu, tercümanlar Ali Tuygan ve Binnur Uğurlu da katılmıştı. Ayrıca İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Timothy Daunt ve Vikont Boyne de yemekte hazır bulunmuşlardı.⁵⁷

Saat 15.00'da Başbakanlık Konutu'ndan ayrılan heyet Buckingham Sarayı'na geri dönerken, Cumhurbaşkanı Evren burada *Londra'daki Türk Lobisi* olarak bilinen⁵⁸ İngiliz-Türk Parlamenterler Grubu üyeleri tarafından ziyaret edildi. İngiliz-Türk Parlamenterler Grubu Başkanı James Spicer, Michael Fallon, Roger Scott, Andrew Faulds, Charles Kennedy

⁵² İngiliz arşiv belgelerinde Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Güney Kıbrıs Rum Kesimi temsilcisi Panayides'in yanı sıra Kuzey Kore ve Güney Yemen temsilcilerini kabul etmeyeceği de belirtiliyordu. *FCO*, 9/6192.

⁵³ "AET üyeliğimizi Kıbrıs'a bağlamayın", s.13.

⁵⁴ *A.g.m.*, s.13.

⁵⁵ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.18; konuşulacak konularak haftalar öncesinden planlanmıştı. *FCO*, 9/6196.

⁵⁶ "Evren'e Kıbrıs telkini", s.14.

⁵⁷ "AET üyeliğimizi Kıbrıs'a bağlamayın", s.13.

⁵⁸ "Evren'e Kıbrıs telkini", s.14.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

ve Sir Peter Blaker'in⁵⁹ katılımıyla gerçekleşen görüşmede karşılıklı ziyaretlerin önemi ve Türkiye'deki insan hakları konularında fikir alışverişinde bulunuldu.

Cumhurbaşkanı Evren, görüşmenin ardından kendisini ziyaret eden ekiple birlikte Türkiye'nin Londra Büyükelçiliği'nde düzenlenen resepsiyona katılmak üzere saraydan ayrıldı. Bir buçuk saat süren resepsiyonda Londra'daki Türklerin önde gelen isimleriyle tanışan Cumhurbaşkanı Evren, saat 19.30'da, Londra Belediye Başkanı Sir Graviel Douglas Spratt'ın Guildhall'da⁶⁰ onuruna verdiği akşam yemeğine katıldı. Kraliyet ailesinden Prenses Alexandra ve eşi Angus Ogilvy'in de katıldığı⁶¹ yemekte konuşma yapan Cumhurbaşkanı Kenan Evren, AT'ye mesaj vererek şunları söyledi:

*Türkiye, yeni bir Avrupa'nın yaratılmasında kendine düşen rolü yerine getirmeyi arzulamaktadır. Nitekim bu amaçla Avrupa Topluluğu'na tam üyelik müracaatında bulunmuştur... Türkiye'nin tam üyelik müracaatı milletimizin büyük çoğunluğu tarafından desteklenen bir devlet politikasının ve aynı zamanda Avrupa ile ilişkilerimizin gelişmesinin mantıki sonucudur. Hatırlanacağı üzere, Türkiye'nin Avrupa'daki mevcudiyetinin 600 yılı aşkın bir geçmişi mevcuttur. İlişkilerimizin mahiyeti ne olursa olsun bu yaşlı kıtanın bahtını ve bahtsızlığını yaşayarak kaderini bir arada tayin ettik. Bu kıtanın tarihinin, Türk boyutu dikkate alınmaksızın tespit edilebileceği ve yazılabileceği düşünülemez. Bu itibarla Türkiye'nin Avrupa toplulukları ile olan ilişkilerinin, bu tarihi muhteva içerisinde ve sadece geçmişimiz değil, aynı zamanda modern Türkiye'nin kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasi hayatını etkilemiş bulunan müşterek yaşamımız çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.*⁶²

Yemeğin ardından Buckingham Sarayı'na dönen Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyet, böylece ikinci günün programını tamamlamış oldu .

5. Kenan Evren'in İngiltere'deki üçüncü günü (14 Temmuz 1988)

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in üçüncü gün programı Cambridge Üniversitesi'ni ziyaretiyle başladı. Yerel saatle 9.30'da Buckingham Sarayı'nda ayrılan Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki Türk heyeti, King's Cross İstasyonu'ndan Kraliyet trenine binerek Cambridge'e doğru yola çıktılar. Burada Cambridge Belediye Başkanı Lavena Hawes, Cambridge Bölgesi Polis Şefi Ian Kane, İngiliz Demiryolları Bölge Müdürü Stuart Davies tarafından karşılandı.⁶³

Saat 11.30 sularında Cambridge Üniversitesi'ne ulaşan Türkiye heyeti Üniversite Rektörü ve öğretim üyeleri tarafından karşılanırken, akademisyenlerin cüppe giymiş olmaları

⁵⁹ A.g.m., s.13.

⁶⁰ Londra Belediye Başkanı'nın ziyafet ve tören gibi resmi amaçlarla kullandığı bir yapı.

⁶¹ "AET üyeliğimizi Kıbrıs'a bağlamayın", s.13.

⁶² "AT için destek talebi", s.8.

⁶³ "Kraliçe'ye Evren yemeği", *Hürriyet*, 15 Temmuz 1988, s.15.

dikkatlerden kaçmıyordu.⁶⁴ Üniversitenin Ortadoğu Araştırmaları Merkezi'nde incelemelerde bulunan Cumhurbaşkanı Kenan Evren, ardından üniversitenin kütüphanesine geçti. Evren, burada Osmanlı Dönemi'ne ait zengin el yazmalarının ve belgelerin bulunduğu kütüphanedeki eserler hakkında bilgi aldı ve *Kanuni Döneminde Osmanlı Ferman ve Kaynakları* konulu sergiyi gezdi.⁶⁵ Kütüphaneden çıkarken ziyaret defterini imzalayan Evren, daha sonra Corpus Christi College'e⁶⁶ yürüdü. Corpus Christi College'da da öğretim üyeleri tarafından karşılanan Cumhurbaşkanı Kenan Evren, beraberindeki heyetle birlikte rektörün verdiği yemeğe katıldı. Yemeğin ardından üniversitedeki incelemelerini Cambridge Bilim Parkı'nda özel sektöre ait *Napp* ve *Laser-Sean* laboratuvarlarını ziyaret ederek⁶⁷ sürdüren heyet, saat 16.00'da Cambridge'den ayrılarak Londra'ya döndü.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, İngiltere ziyaretinin son gününde Kraliçe II. Elizabeth ve eşi Edinburgh Dükü Prens Philip onuruna yemek verdi. Londra'da *Krallar Oteli* olarak bilinen Claridges Oteli'nde⁶⁸ seçkin davetlilerin katılımıyla gerçekleştirilen yemeğe ev sahipliği yapan Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve kızı Miray Göksu, misafirlerini kapıda karşıladılar.

Kraliyet ailesinin tüm üyelerinin katıldığı şaşıklı yemekle birlikte Cumhurbaşkanı Kenan Evren, İngiltere ziyaretinin finalini yapmış oldu.

6. Cumhurbaşkanı Kenan Evren dönüş yolunda (15 Temmuz 1988)

Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyet, 15 Temmuz 1988 Cuma günü Türkiye'ye dönmek üzere yola koyuldular. Buckingham Sarayı'ndan Kraliçe II. Elizabeth ve eşi Edinburgh Dükü Prens Philip'in katılımıyla gerçekleştirilen törenle uğurlanan Türk heyeti, Londra'da Heathrow Havaalanı'na geçtiler. Buradaki uğurlama töreninde Kraliçe II. Elizabeth'i Lord Chamberlaine, İngiliz Hükümeti'niyse Sir Derek Dodson temsil etti. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 12 Temmuz 1988 tarihinde *2. Batı Seferi*,⁶⁹ Türk heyetini taşıyan uçağın saat 10.50'de Heathrow Havaalanı'ndan havalanmasıyla birlikte son buldu.⁷⁰

Dönüş yolunda kendisine eşlik eden gazetecilerle sohbet sırasında İngiltere ziyaretiyle ilgili değerlendirmelerde bulunan Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Kıbrıs ve AT konularına

⁶⁴ "Avrupa'nın parçasıyız", *Milliyet*, 15 Temmuz 1988, s.14.

⁶⁵ "Evren bugün dönüyor", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1988, s.8.

⁶⁶ Corpus Christi College, Cambridge Üniversitesi'ni oluşturan altı kolejden birisidir.

⁶⁷ "Evren bugün dönüyor", s.8.

⁶⁸ "Kraliçe'ye Evren yemeği", s.15.

⁶⁹ Cumhurbaşkanı Kenan Evren, İngiltere'den sonra Federal Almanya'yı ziyaret etmiş ve bu ziyaret Türkiye'deki gazetelerde *3. Batı Seferi* olarak adlandırılmıştı. "3. Batı Seferi", *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s.9. Bu nedenle İngiltere *2. Batı Seferi* olarak adlandırılmıştır.

⁷⁰ "Evren: Türkiye AT için 15 yıl bekleyemez", *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1988, s.8; "Kraliçe'ye 'Sıcak' Veda", *Hürriyet*, 16 Temmuz 1988, s.15.

ağırlık verdiği ziyaretten olumlu izlenimlerle döndüklerini belirterek *İngiltere'yle 400 yıllık ilişkilerimizin en iyi dönemini yaşıyoruz*⁷¹ demişti. Türkiye'nin AT üyeliği konusundaki girişimlerine değinen Evren, Avrupa kamuoyuna şu ifadelerle mesaj vermişti:

*Şayan-ı şükran olan taraf şudur ki parlamentoya dahil bütün partiler bu konuda aynı görüşü paylaşmaktadırlar. Yani, Türkiye AT içindeki yerini almalıdır. Evet bir zaman geçecektir. Bunu biz de takdir ediyoruz. Ama, bu zaman fazla da uzun olmamalı. Zaman geçecektir diye, Türkiye'nin 15 sene de beklemeye tahammülü yoktur. Binaenaleyh, bu konuda İngiltere'nin bize yardımcı olmasını kendilerinden rica ettik. Aldığımız izlenim odur ki, İngiltere esasen Türkiye'nin AT'ye daimi üye olmasına karşı değil ve bu konuda bize destek vermeye de hazırdır, bundan tabii ki sevinç duyduk.*⁷²

Kıbrıs konusundaysa Evren'e göre meselenin tek çözüm yolu *bağlantısız ve federal cumhuriyet* kurulmasıydı. *Karşı taraf samimiyse mesele yok. Ama hem iki kesimlilik diyeceksiniz hem Rum tarafı gelecek toprak alacak, bu olmaz*⁷³ diyerek de Türkiye'nin Kıbrıs meselesine bakışını ortaya koymuştu. Türk askerlerinin Kıbrıs'tan çekilmesi söylemlerineyse *O kuvvet orada huzur, güven ve istikrar sağlamak için bulunuyor. İşgal kuvveti değildir. Barış kuvvetidir*⁷⁴ sözleriyle karşılık vermişti. Nihayetinde uçağın saat. 16.30'da (TSİ) Esenboğa Havaalanı'na inmesiyle gazetecilerle gerçekleştirilen sohbetin de sonuna gelmişti.

7. Ziyarete yönelik tepkiler

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyareti, tepkileri de beraberinde getirmişti. Tepki gösterenler İngiliz İşçi Partisi'nin sol kanadına mensup milletvekilleri, 12 Eylül Darbesi sonrası İngiltere'ye sığınan solcu Türk ve Kürt grupları ile İngiltere'de yaşayan Rumlardı. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ziyaretine karşı çıkan grupların niteliğinden de anlaşılacağı üzere ziyarete yönelik eleştirel söylemler iki ana ekseninde toplanıyordu. Bunlardan birincisi Türkiye'deki insan hakları ve siyasi mahkumlar, ikincisiyse Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki tutumuydu.

Ziyaret sırasında protesto gösterilerinin olacağı bilinmekteydi. Fakat bunlar ülkede yaşayanların ifade özgürlüklerinin ve demokratik haklarının bir parçası olarak değerlendirilmekteydi. Nitekim Evren'in ziyaretine karşı çıkan 17 farklı gruba mensup⁷⁵ protestocular bir araya gelerek *Evren'in Gelişini Engelleme Komitesi* adıyla bir ekip

⁷¹ *A.g.m.*, s.15.

⁷² "Evren: Türkiye AT için 15 yıl bekleyemez", s.8.

⁷³ "Evren: Türkiye AT için 15 yıl bekleyemez", s.8.

⁷⁴ "Cumhurbaşkanı İngiltere'den döndü", *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s.9.

⁷⁵ Bu gruplar şunlardı: Anadolu Kültür Merkezi, ATIF, Dev-Sol, Dev-Yol, International, Halkevi, İngiltere Türk İlericiler Birliği, İngiltere Türk Öğrenci Federasyonu, PKK, Rızgari, Sol Birlik, Sosyalist İşçiler, TSC, Türkiye ve Kuzey Kürdistan Kurtuluş Örgütü Sempatizanları, Vatan Partisi, Türkiye Devrimci Komünist Partisi. *FKO*, 9/6196; "Londra'da Evren aleyhine gösteri", *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1988, s.13.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

oluşturdular.⁷⁶ İngiliz İşçi Partisi Milletvekilleri Jeremy Corbyn, Tonny Benn, Bernie Grant,⁷⁷ Diane Abbott, Lord Tony Gifford ve İngiltere İşçi Sendikaları Konfederasyonu Başkanı Norman Willis⁷⁸ gibi isimlerin başını çektiği protestocular, günler öncesinden ziyarete yönelik protesto gösterilerine başladılar. 2 Temmuz 1988 Cumartesi günü saat 14.00’da, Hyde Park’ta toplanan 500 kişilik eylemci grubu,⁷⁹ Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in İngiltere ziyaretinin iptal edilmesini istediler. *Katil Evren* sloganlarının atıldığı mitingde *No Evren, No Thatcher* pankartları da taşındı. Protestocular mitingin ardından Türkiye’nin Londra Büyükelçiliği ile İngiltere Başbakanlığına birer mektup bıraktılar.⁸⁰

Ziyaret günü yaklaştıkça Londra’da gerginlik de artmaktaydı. Öyle ki Londra’da Türklerin yoğun olarak ikamet ettikleri mahallelerde ziyareti destekleyenler ile karşı çıkanlar arasında zaman zaman kavgalar yaşanmaktaydı. Bu kavgalar da çoğunlukla her iki grup arasındaki afiş rekabetinden kaynaklanmaktaydı.⁸¹

Muhafiflerin protestolarına karşılık ziyareti desteklediklerini açıklayan İngiltere Kıbrıs Türk Dernekleri Konseyi Başkanı Faik Müftüzade, Kraliçe II. Elizabeth’e ziyaretten duydukları memnuniyeti dile getiren bir mektup göndermişti.⁸²

Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in İngiltere ziyaretine muhalefet eden gruplar, Evren’in Gelişini Engelleme Komitesi adı altında toplandıktan sonra protestolarını programa göre şekillendirmeye başlamışlardı. Bu durum, protestoların daha etkili olmasına yol açmıştı. Öyle ki ziyaretin ilk günü Victoria İstasyonu’nda yapacakları eylemi de ikinci gün 10 Downing Street’de yapacakları eylemi de son gün Cambridge’de yapacakları eylemi de programlamışlardı. Kaldı ki protestoların üç boyunca süreceği net bir şekilde basın mensupları tarafından dile getirilmekteydi.

Aşırı sol eğilimli Sosyal İşçi Partisi (Socialist Workers Party) Londra’nın muhtelif noktalarına büyük duvar ilanları asmış, yine aşırı sol eğilimli Türkler ise Newington Green semtinde camlarına Evren’in gelişini konu edinen posterler asan Türklerin işyerlerine kırmızı boya atmışlardı.⁸³

İnsan hakları ve siyasi mahkûmlar hususundaki eleştirilerin başını İngiliz İşçi Partisi Milletvekili Jeremy Corbyn çekmekteydi. Avam Kamarası’na ziyaretin iptali için önerge vererek protestosunu meclise taşıyan Corbyn, Cumhurbaşkanı Kenan Evren’den söz ederken

⁷⁶ “Londra’da Evren’e protesto”, *Hürriyet*, 3 Temmuz 1988, s.12.

⁷⁷ “Evren aleyhinde gösteri”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1988, s.11.

⁷⁸ “Evren için yoğun hazırlık”, s.10.

⁷⁹ *FCO*, 9/6195.

⁸⁰ “Londra’da Evren’e protesto”, s.12.

⁸¹ “Evren için yoğun hazırlık”, s.10.

⁸² *A.g.m.*, s.10.

⁸³ “Evren’e Kraliçe’nin sarayı”, *Milliyet*, 7 Temmuz 1988, s.12; “Londra Evren’e hazırlanıyor”, s.17.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

elleri kana bulanmış ifadesini kullanmış, ziyareti engellemek için her türlü çabayı sarf edeceklerini açıklamıştı.⁸⁴ Ne var ki Corbyn'in bu önergesi Avam Kamarası Başkanı tarafından reddedilmişti. Ama muhalif milletvekillerinin tutumlarından taviz verme niyetleri yoktu. Nitekim Max Madden *Evren, İngiltere'ye davet edilmemeliydi. O burada iken kırmızı halı serilmemeliydi* diyerek muhalefetini sürdürmüştü.⁸⁵

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e insan hakları ve siyasi mahkûmlar konusundaki eleştirilere Uluslararası Basın Enstitüsü, Uluslararası Af Örgütü⁸⁶ ve PEN (Uluslararası Yazarlar Birliği)⁸⁷ gibi kurumlar da dâhil olmuşlardı. Özellikle İngiliz basını Türkiye'de sayıları 15-20 bini bulan siyasi mahkûmun işkence gördüğüne dair iddialar gündeme getirirken, merkezi Londra'da bulunan Uluslararası Af Örgütü ise Türkiye'deki siyasi mahkûmların serbest bırakılması çağrısında bulunmuştu.⁸⁸ Merkezi Cenevre'de bulunan Uluslararası Çocukları Koruma Teşkilatı da cezaevlerindeki çocuk mahkûmlar konusunda rapor yayınlayacağını açıklamıştı.⁸⁹

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e yönelik bir diğer muhalif grup da Kıbrıslı Rumlardı. Hatta Evren'in ziyaretine karşı ilk tepki de Rumlardan gelmişti. İngiltere'de bulunan Kıbrıs Dernekleri Federasyonu, ülkedeki Kıbrıs Rumlarını Evren'e yönelik protestolara destek vermeye teşvik etmişti. Üstelik günler öncesinden Kıbrıslı Rumların *İşgali sona erdirin ve Evren, ellerini Kıbrıs'tan çek* parolasıyla 13 Temmuz Çarşamba günü bir saatlik iş bırakma eylemi yapacaklarını da açıklamıştı.⁹⁰

Evren'in İngiltere ziyaretine yönelik protesto mitinglerinin ikincisi de Rumlar tarafından, 10 Temmuz Pazar günü Hyde Park'ta gerçekleştirilmişti. 1000'i aşkın Rum'un katıldığı mitingde Türkiye ve Cumhurbaşkanı Evren aleyhine slogan atılmıştı. Ziyaret nedeniyle İngiliz Hükümeti'ni eleştiren ve Türklerin Kıbrıs'ta işgalci olduğunu öne süren Rumlar daha sonra Türk Büyükelçiliği binasına yöneldilerse de İngiliz polisi tarafından engellenmişlerdi.⁹¹

⁸⁴ "Evren için afiş savaşı", ss.1,14.

⁸⁵ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.10.

⁸⁶ "İngiltere ile resmi ilişkilerin sağlam dönemi", *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1988, s.12.

⁸⁷ Dünyanın çeşitli yerlerinde 84 şubesi olan ve 888 üyesi bulunan PEN'e mensup 41 yazar, 13 Temmuz sabahı Türk Büyükelçiliği önünde eylem yaptıktan sonra Evren'e hitaben yazılmış bir mektubu elçilik görevlilerine teslim etmek istemişlerdi. *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, ss.21-22.

⁸⁸ *A.g.e.*, s. 11.

⁸⁹ *A.g.e.*, s.15.

⁹⁰ *A.g.e.*, s. 2.

⁹¹ "Rumların protesto yürüyüşü", *Hürriyet*, 11 Temmuz 1988, s.12; "Evren'e saniyeli protokol", s.6; Bu protesto yürüyüşü esnasında Rumlar tarafından her yıl rutin bir şekilde gerçekleştirilen etkinliklerdendi. Fakat bu defa Evren'in ziyaretine tesadüf etmişti. *FCO*, 9/6196.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ziyaretini önlemeye yönelik protestolar sonuç vermemişti. Ancak protestolar beklendiği üzere program çerçevesinde devam etmişti. Evren'e yönelik ilk protesto eylemi Victoria İstasyonu'ndaki karşılama töreni sırasında gerçekleştirilmiş, Meçhul Asker Anıtı'na çelenk koyulması esnasında da devam etmişti.⁹²

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e yönelik protestolar, ikinci gün İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'le yapacağı görüşme için geldiği 10 Downing Street'de de sürmüştü.⁹³ Ancak İngiliz polisinin geniş güvenlik önlemlerini aşamamışlardı.

Ziyaretin son gününde Cambridge'e giden Evren'e burada da protestolarla karşılaşmıştı.⁹⁴ Türkiyeli İlericiler Birliği'nin öncülük ettiği protestocu grup, Evren'in resminin bulunduğu tişörtü ve afişi yaktıktan sonra şehir merkezine giderek Türkiye'de insan haklarının ihlal edildiğine yönelik bildirimler dağıtmışlardı.⁹⁵

8. Ziyarete yönelik izlenimler ve yorumlar

Kenan Evren'in İngiltere'ye yönelik ziyareti gerek Türk basını gerekse uluslararası basın tarafından yakından takip edilmişti. Zira Evren'in İngiltere ziyaretinin uluslararası niteliği haiz önemi mevcuttu.

Bazı basın yayın organlarında Türkiye'nin stratejik konumu ön plana çıkarılıyor ve İngiliz şirketleri için cazip bir pazar haline geldiği belirtilmekteydi.⁹⁶ Nitekim The Independent gazetesinden Jonh Bulloch, ziyaretin ikinci günü (13 Temmuz 1988) İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in onuruna verdiği öğle yemeğine Ticaret Bakanlığı'na bağlı üst düzey yetkililerin katıldığına dikkat çekmekteydi.⁹⁷

Daily Telegraph gazetesine göreyse Evren'in ziyaretinin başlıca konusu Kıbrıs olacaktı.⁹⁸ Bu konu, aynı zamanda AT üyeliğiyle de yakından ilintiydi. Kaldı ki gerek ulusal basında gerekse uluslararası basında hâkim olan kanı, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyaretinin temelinde Türkiye'nin AT üyeliği çabasının olduğuydu.⁹⁹ Beklendiği üzere Türkiye AT'ye üyeliği konusu, Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından her fırsatta dile getirilmişti. Ayrıca bazı basın yayın organlarına göre Evren'in Batı Avrupa'daki ilk ziyaretini İngiltere'ye yapması tesadüf değildi. Zira İngiltere'nin Türkiye'ye AT üyeliği yolunda en

⁹² "Democracy taken root in Turkey, says Evren", *The Courier and Advertiser*, 13 July 1988, s.7.

⁹³ "Sevgi-Slogan savaşı", *Hürriyet*, 14 Temmuz 1988, s.13.

⁹⁴ "Big protest for Turkish President", *Cambridge Evening News*, 14 July 1988, s.1; "Evren bugün dönüyor", s.8.

⁹⁵ "Evren bugün dönüyor", s.8; "Kraliçe'ye Evren yemeği", s.15.

⁹⁶ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.13.

⁹⁷ *A.g.e.*, s.30.

⁹⁸ "Ziyaret önemli bir dönemeç", *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10.

⁹⁹ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.11; "Baba şefkatli lider", *Hürriyet*, 13 Temmuz 1988, s.13.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

olumlu yaklaşan ülke olduğuna inanılmaktaydı.¹⁰⁰ Evren'in İngiltere'ye giderken gazetecilerle yaptığı görüşmede *İngiltere, AT'de etkilidir* demesi de bu inancı ortaya koymaktaydı.¹⁰¹ Uluslararası basında Türkiye'ye AT üyeliği yolunda destek verilmesine yönelik en net ifade The Economist dergisinden gelmişti. Dergi, Avrupa'nın Türkiye'ye yardımcı olacak girişimlerde bulunması gerektiğini söylemişti.¹⁰²

Destek haberlerine paralel olarak Türkiye'nin AT üyeliğine karşı tutum sergileyen haberler de yayınlanmaktaydı. Bazı AT üyesi ülkelerin Türkiye'yi topluluk içinde istemediklerine dair değerlendirmeler gazetelerde sıkça rastlanmaktaydı.¹⁰³ Bununla birlikte Türkiye aleyhine yorumlar da yer almaktaydı. The Independent gazetesinde Türkiye'nin coğrafi açıdan Asya ya da Ortadoğulu, etnik olarak Orta Asyalı olduğu vurgulanmaktaydı. Kültürel açıdan ise İslam unsurlarıyla uyumlu olduğuna dikkat çekilmekteydi. Hatta *Türkiye, Avrupalı bir ulus değildir* denilerek, Türkiye'nin AT üyeliğine karşı çıkılmaktaydı.¹⁰⁴ The Courier and Advertiser gazetesindeyse Türkiye'nin 53 milyonu bulan nüfusunun sadece yedi milyonunun Avrupa'da yaşıyor olmasının Avrupalı sayılması için yeterli olmayacağı belirtilmekte, bu nedenle de Türkiye'nin üyeliğinin AT için bir çelişki olacağı ifade edilmekteydi.¹⁰⁵

Türk diplomatlar, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyaretini AT üyeliği yolunda olumlu bulsalar¹⁰⁶ da İngilizler bu konuda temkinli bir yaklaşım sergilemişlerdi. Cumhurbaşkanı Kenan Evren de Başbakan Mesut Yılmaz da ikili temaslarda Türkiye'nin AT üyeliği konusunda net bir tutum takınmışlardı. Ancak İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth de Başbakan Margaret Thatcher da Dışişleri Bakanı Sir Geoffrey Howe da diplomatik açıdan kendilerini bağlayacak cevaplar vermemişlerdi.¹⁰⁷ Zaten İngiltere'nin Türkiye için doğrudan doğruya destek vermeyeceği tahmin edilmekteydi.¹⁰⁸

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyareti sırasında Kraliçe II. Elizabeth, Başbakan Margaret Thatcher, Westminster Belediye Başkanı Elizabeth Flach ve Cambridge Belediye Başkanı Cavena Hawes'le temasta bulunmuştu. Kadınların İngiltere siyasetindeki gücünü gösteren bu tablo, Türk heyetini etkileyen en önemli izlenimlerden birisi olmuştu.¹⁰⁹

¹⁰⁰ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, ss.29-30.

¹⁰¹ "Victoria Garı'nda sıcak tören", s.10.

¹⁰² "Saray'da Evren heyecanı", s.19.

¹⁰³ *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.22,

¹⁰⁴ *A.g.e.*, s.33.

¹⁰⁵ "Time to Talk Turkey", *The Courier and Advertiser*, 13 July 1988, s.8.

¹⁰⁶ "3 sıcak gün", *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s.9.

¹⁰⁷ Oktay Ekşi, "Son değerlendirme", *Hürriyet*, 16 Temmuz 1988, s.3. *Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988)*, s.19.

¹⁰⁸ "Ziyaret önemli bir dönemeç", s.10.

¹⁰⁹ Oktay Ekşi, "Ve iki küçük hikaye", *Hürriyet*, 15 Temmuz 1988, s.3.

9. 21 yıl önce, 21 yıl sonra: İki ziyaret arasındaki benzerlikler ve farklılıklar

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere'ye yönelik ziyareti, 21 yıl önce dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ziyaretinin devamı niteliğindedir. Öyle ki her iki ziyaret arasında bariz benzerlikler söz konusuydu. Ziyaretlerin ikisinde de İngilizler Türkiye'ye yönelik ticari ve siyasi ilgilerini ön plana çıkarırlarken, Türkler AT'ye katılma isteklerini dile getirerek somut siyasal amaçlarını vurgulamışlardı.¹¹⁰

1967 yılında dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İngiltere'ye gerçekleştirdiği diplomatik ziyaretin amaçları; iki ülke arasındaki ticari ilişkiler, Kıbrıs, Türkiye'nin Avrupa'daki birliklere yönelik diplomatik yaklaşımları, Ortadoğu, NATO ve Türkiye'nin demokratikleşme süreci gibi konularda temasta bulunmak ve İngilizler açısından Avrupa'nın doğu kanadında önemi giderek artan bir müttefik olarak Türkiye'ye olan ilgisini göstermek iken,¹¹¹ 1988 yılında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere'ye ziyaretinin amaçları da hemen hemen aynıydı. Bu durum aslında 1967 yılında gerçekleştirilen temasın beklenen ölçüde olumlu sonuç vermediğine işaret etmekteydi.

Her iki ziyarette de hazırlık çalışmaları sırasındaki hassasiyet dikkat çekmekteydi. 1967 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ziyaretini konu edinen afişlerin bir benzeri 1988 yılında Evren için de yapılmıştı. 1967 yılında İngiltere'yi ziyaret eden Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve beraberindekiler Victoria İstasyonu'nda Kraliçe II. Elizabeth tarafından resmi törenle karşılanmışlar ve Buckingham Sarayı'na fayton alayıyla geçmişlerdi.¹¹² 1988 yılındaysa dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren aynı muameleye tanıklık etmişti. Hatta Victoria İstasyonu'ndan Buckingham Sarayı'na giden güzergahtaki süslemeler ve karşılama törenindeki uygulamalar da aynıydı.¹¹³ Bu benzerliklerse İngilizlerin protokol alanındaki geleneklerini ortaya koymaktaydı. Yine her iki Cumhurbaşkanı'nın Buckingham Sarayı'nda kalması da program çerçevesinde Londra Belediye Başkanı'nın misafir Cumhurbaşkanları onuruna yemek organizasyonu düzenlemesi de diplomatik geleneklerin bir parçasıydı.¹¹⁴ İngiliz diplomatik geleneklerindeki ihtişam da Türk heyetleri üzerinde büyük etki yaratmıştı.¹¹⁵

1967 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İngiltere'deki temaslarında İngiltere Başbakan Harold Wilson etkin bir role sahipti. 21 yıl sonra Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ziyareti sırasında Wilson'un koltuğunda Margaret Thatcher oturmaktaydı. Cumhurbaşkanı

¹¹⁰ Gönensin, *a.g.m.*, s.10.

¹¹¹ Yeşilbursa, *a.g.m.*, ss. 305-306.

¹¹² *A.g.m.*, s.306.

¹¹³ Erdem, *a.g.e.*, s.89.

¹¹⁴ *A.g.e.*, s.89.

¹¹⁵ Yeşilbursa, *a.g.m.*, ss. 314-315; Okay Gönensin, "İhtişam ve ustalık", *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1988, ss.1,8.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Cevdet Sunay'a temasları sırasında İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Roger Allen eşlik ederken, 21 yıl sonra Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e eşlik eden Büyükelçi Timothy Daunt idi.

Bu arada 1967 yılında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın elinden hediye olarak özel dokunmuş Hereke halısı alan Kraliçe II. Elizabeth, 21 yıl sonra benzer bir hediyeyi bu defa Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in elinden alıyordu.¹¹⁶

Her iki ziyaret arasında farklılıklar da söz konusuydu. Örneğin 1967 yılında Cevdet Sunay'ın ziyareti sırasında Ortadoğu konusunda gündem Arap-İsrail Savaşı'ydı. 1988 yılındaysa Ortadoğu gündemini İran-İrak Savaşı konuşulmaktaydı.

Sunay ve Evren'in ziyaretleri arasında iki bariz fark daha dikkat çekmekteydi. Birincisi; Cevdet Sunay'ın İngiltere ziyareti dört yıl sonra karşılık bulurken,¹¹⁷ Kenan Evren'in ziyaretinin (hem de Kraliçe'yi Türkiye'ye davet etmiş olmasına rağmen) karşılıksız kalmış olmasıydı. Bunun farklılığın altında yatan nedeni her iki Cumhurbaşkanı'nın ziyaretlerini gerçekleştirdikleri tarihlerdeki görev süreleriyle açıklamak mümkündür.¹¹⁸

İkinci bariz fark ise Sunay'ın ziyaretindeki sükûnete karşılık, Evren'in ziyaretinin yoğun protesto eylemlerine sahne olmasıydı. Bu da Sunay'ın ziyaretinin 12 Mart 1971'deki *Soft Darbe*'den önce, Evren'ininkinin ise 12 Eylül 1980'deki *Askeri Darbe*'den sonra gerçekleşmiş olmasından ileri gelmekteydi. Zira Evren, 12 Eylül Darbesi'ne öncülük eden Genelkurmay Başkanı'ydı.

Sonuç

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 12-15 Temmuz 1988 tarihlerinde gerçekleştirdiği İngiltere ziyareti, Sultan Abdülaziz (1867) ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın (1967) ziyaretlerinin ardından bir Türk Devlet Başkanı tarafından gerçekleştirilen üçüncü ziyaretti.

Bu ziyaret; öncesi, esnası ve sonrasıyla önemli göstergelere sahipti. Hazırlıklarına aylar öncesinden başlanan ziyaretin gerçekleştirildiği dönem dünya konjonktürü açısından dikkate değerdi. Zira bu dönemde Kıbrıs konusunun yeniden ön plana çıkmış, İran-İrak Savaşı nedeniyle tüm dünyanın ilgisi Ortadoğu'ya yönelmiş ve Türkiye'nin AT üyeliğine yönelik girişimleri hız kazanmıştı. Üstelik aynı dönemde İngiliz iş çevrelerinin Türkiye'deki ekonomik faaliyetleri de hatırı sayılır ölçüde artmıştı. Dolayısıyla tüm bu gelişmeler, ziyaretin ana gündeminde belirleyici bir rol oynamıştı. Ziyaretin gündemini etkileyen bu dışsal

¹¹⁶ Öymen, *a.g.m.*, s.10.

¹¹⁷ İngiltere Kraliçesi II. Elizabeth, 18-25 Ekim 1971 tarihlerinde Türkiye'ye iade-i ziyarette bulunmuştu.

¹¹⁸ Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın İngiltere ziyareti sırasında görev süresinin bitimine 6 yıl vardı. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyareti sırasında görev süresinin bitimine 15 ay kalmıştı.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

faktörlerin dışında 12 Eylül Darbesi ve buna bağlı olarak yaşanan gelişmelerden kaynaklı içsel faktör de mevcuttu.

İngilizlerin ziyaretin hazırlık safhasındaki titizliği, bu ziyaretin İngilizler açısından önem arz ettiğini göstermekteydi. Ancak İngilizler, Türkiye'yi uygun bir pazar olarak görmelerinden ötürü ağırlıklı olarak ticari ilişkileri artırmak ve Kıbrıs konusunu da kendi menfaatlerine uygun olacak şekilde çözüme kavuşturmak eğilimindeydiler. Cumhurbaşkanı Kenan Evren ise AT'ye üyelik konusunda güçlü bir destek sağlamayı ve Kıbrıs'ta Türkleri bağımsızlaştıracak bir çözüme ulaşmayı amaçlamaktaydı.

Üç gün süren ziyaretin ilk günü karşılama, kilise ziyareti, çelenk koyma ve yemek gibi temaslara geçmişti. Türkiye'nin AT üyeliğine destek sağlamak, siyasi ve ticari ilişkileri güçlendirmek, Kıbrıs konusunu çözüme kavuşturmak gibi asıl amaca yönelik temaslara ziyaretin ikinci günü gerçekleştirilmişti. Ziyaretin son günü ise Cumhurbaşkanı Kenan Evren ve beraberindeki heyetin Cambridge Üniversitesi'ni ziyaretiyle başlamış, Evren'in ev sahipliğinde Kraliyet ailesi onuruna verilen yemekle son bulmuştu. Kısacası ilk gün *sembolik temaslara*, ikinci gün *asıl amaca yönelik temaslara*, üçüncü gün ise yine *sembolik temaslara* ön plana çıkmıştı.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ziyareti, İngiltere'de yoğun tepkilere neden olmuştu. Ziyaretten birkaç gün önce başlayan tepkiler, ziyaret sırasında da aralıksız devam etmişti. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 12 Eylül 1980 Darbesi'ne öncülük etmesi, darbenin ardından uygulanan anti-demokratik uygulamalar ve cezaevlerinde insan haklarının ihlal edildiğine yönelik iddialar bu tepkilerin temel sebebinin temel teşkil etmekteydi. Özellikle insan hakları ihlallerine yönelik iddialar, zaman zaman diplomatik temaslarda da gündeme gelmişti. Ziyareti engellemek için oluşturulan komitede Türkiye'den kaçarak İngiltere'ye sığınmış olan grupların çoğunlukta olmaları da bu nedenleydi. Ayrıca Kıbrıslı Rumlar ve Türkiye'deki siyasi gelişmelere tepki gösteren İngiliz siyasetçiler de ziyarete karşı çıkanlar arasında yer alıyorlardı.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyareti gerek İngiliz geleneklerine dayanan törenler gerek takip edilen güzergâhlar gerek ele alınan konular bakımından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ziyaretiyle (1967) büyük ölçüde benzerlikler taşımaktaydı. Bu durum, özellikle ele alınan konular açısından 21 yıllık zaman zarfında AT üyeliği, Kıbrıs ve Ortadoğu'daki gelişmeler konusunda istenilen ölçüde yol alınmadığını göstermekteydi.

Sunay ile Evren'in ziyaretleri karşılaştırıldığında benzerlikler kadar farklılıklar da göze çarpmaktaydı. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ziyaretine dört yıl sonra Türkiye ziyaretiyle karşılık veren Kraliçe II. Elizabeth'in, 21 yıl sonra Cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından gerçekleştirilen ziyareti karşılıksız bırakması, iki ziyaret arasındaki en önemli farklardan birisiydi. Bu durumu her iki Cumhurbaşkanı'nın görev süreleriyle ilişkilendirerek, İngiliz

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

menfaatleri üzerinden değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim Kraliçe II. Elizabeth 2008 yılında Türkiye'yi tekrar ziyaret edecekti. Ancak Kraliçe'yi Türkiye'ye davet eden de karşılayan da 2007 yılında göreve gelmiş olan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül olacaktı.

Sonuç olarak Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in ziyaretinde ele alınan konular istenilen sonucu vermeyecekti. Dolayısıyla Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere ziyareti Türk-İngiliz ilişkilerinde yalnızca sembolik bir öneme sahip kalacaktı.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Birleşik Krallık Devlet Arşivi (UK National Archive)

Kitaplar

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, Kaynak Yayınları, 16. Baskı, Ankara 2017.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap, 24. Baskı, İstanbul 2018.

Dış Basında Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in İngiltere Ziyareti (12-15 Temmuz 1988), Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara 1988.

ERDEM, İsmet Kaya, *Demokrasinin İlk 50 Yılı*, Doğan Kitap, İstanbul, 2016.

HALE, William, *Türk Dış Politikası 1774-2000*, Çev. Petek Demir, Mozaik Yayınları, İstanbul 2003.

Makaleler

“3 sıcak gün”, *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s.9.

“3. Batı Seferi”, *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s.9.

“ABD-Sovyet İşbirliği Protokolü imzalandı”, *Milliyet*, 7 Temmuz 1988, s.4.

“AET üyeliğimizi Kıbrıs'a bağlamayın”, *Hürriyet*, 14 Temmuz 1988, ss.1,13.

“AT için destek talebi”, *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1988, ss.1,8.

“Avrupa'nın parçasıyız”, *Milliyet*, 15 Temmuz 1988, s.14.

“Avrupa'ya büyük adım”, *Hürriyet*, 12 Temmuz 1988, ss.1,13.

“Baba şefkatli lider”, *Hürriyet*, 13 Temmuz 1988, s.13.

“Big protest for Turkish President”, *Cambridge Evening News*, 14 July 1988, s.1.

BURİAN, Orhan, “Türk-İngiliz Münasebetinin İlk Yılları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.9, S.1-2, (1951), ss.1-41.

“Cumhurbaşkanı İngiltere'den döndü”, *Milliyet*, 16 Temmuz 1988, s.9.

“Dakika dakika Evren protokolü”, *Hürriyet*, 12 Temmuz 1988, s.13.

“Democracy taken root in Turkey, says Evren”, *The Courier and Advertiser*, 13 July 1988, s.7.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

“Dünya barışa, adım adım”, *Hürriyet*, 28 Temmuz 1988, s.8.

EKŞİ, Oktay, “Son değerlendirme”, *Hürriyet*, 16 Temmuz 1988, s.3.

EKŞİ, Oktay, “Ve iki küçük hikaye”, *Hürriyet*, 15 Temmuz 1988, s.3.

ERDEM, Gökhan, “12 Eylül Darbesi’nin Türkiye’nin Avrupa ile İlişkilerine etkileri: Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi’yle İlişkiler”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, C.14, S.1, 2015, ss.29-64.

“Evren aleyhinde gösteri”, *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1988, s.11.

“Evren bugün dönüyor”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1988, ss.1,8.

“Evren için afiş savaşı”, *Hürriyet*, 10 Temmuz 1988, ss.1,14.

“Evren için yoğun hazırlık”, *Cumhuriyet*, 7 Temmuz 1988, s.10.

“Evren: Türkiye AT için 15 yıl bekleyemez”, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1988, s.8.

“Evren’den çifte mesaj”, *Hürriyet*, 14 Temmuz 1988, s.13.

“Evren’e 1500 polis”, *Milliyet*, 10 Temmuz 1988, ss. 3,10.

“Evren’e ‘Bath’ nişanı”, *Milliyet*, 13 Temmuz 1988, ss.1,13.

“Evren’e Kıbrıs telkini”, *Milliyet*, 14 Temmuz 1988, s.14.

“Evren’e Kraliçe’nin sarayı”, *Milliyet*, 7 Temmuz 1988, s.12.

“Evren’e saniyeli protokol”, *Milliyet*, 11 Temmuz 1988, s.6.

“Evren’e ‘titiz’ protokol”, *Hürriyet*, 8 Temmuz 1988, ss.1,15.

“Evren’in yatak odası”, *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

GÖNENSİN, Okay, “İhtişam ve ustalık”, *Cumhuriyet*, 15 Temmuz 1988, ss.1,8.

GÖNENSİN, Okay, “Simgesellik ağır basıyor”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10.

“İki Kore arasında, ilk adım”, *Hürriyet*, 28 Temmuz 1988, s.8.

“İngiltere ile resmi ilişkilerin sağlam dönemi”, *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1988, s.12.

“Kıyafet sorunu”, *Hürriyet*, 11 Temmuz 1988, ss.1,12.

“Kraliçe ve Evren, burada kahve içecek”, *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

“Kraliçe’ye Evren yemeği”, *Hürriyet*, 15 Temmuz 1988, ss.1,15.

“Kraliçe’ye ‘Sıcak’ Veda”, *Hürriyet*, 16 Temmuz 1988, ss.1,15.

“Londra bayrak çekti”, *Milliyet*, 12 Temmuz 1988, s.8.

Journal of Anglo-Turkish Relations Volume 4 Number 2 June 2023

“Londra Evren’e hazır”, *Milliyet*, 7 Temmuz 1988, s.1.

“Londra Evren’e hazırlanıyor”, *Hürriyet*, 7 Temmuz 1988, ss.1,17.

“Londra’da Evren aleyhine gösteri”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1988 s.13.

“Londra’da Evren’e protesto”, *Hürriyet*, 3 Temmuz 1988, s.12.

ÖYMEN, Edip, “Hava da törenden yanaydı”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10.

“Rumların protesto yürüyüşü”, *Hürriyet*, 11 Temmuz 1988, s.12.

“Sarayda bir Türk”, *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, s.19.

“Sarayda Evren heyecanı”, *Hürriyet*, 9 Temmuz 1988, ss.19, 20.

“Sevgi-Slogan savaşı”, *Hürriyet*, 14 Temmuz 1988, s.13.

“Sıcak ‘Hoş geldiniz’”, *Hürriyet*, 13 Temmuz 1988, ss.1,13.

“Time to Talk Turkey”, *The Courier and Advertiser*, 13 July 1988, s.8.

“Türk ordusu darbeci değil”, *Hürriyet*, 11 Temmuz 1988, ss.1,12.

“Türkiye, Avrupa’da rolünü üstlenmeli”, *Hürriyet*, 13 Temmuz 1988, ss.1,13.

ULUDAĞ, Mekki, “The First Visit of a British Monarch to Turkey: Edward VIII”, *Journal of Anglo-Turkish Relations*, Vol.4, No.1, (January 2023), ss.55-75.

“Victoria Garı’nda sıcak tören”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, ss.1,10.

YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, “State Visit of President Cevdet Sunay to Britain (1-8 November 1967), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.58, (Bahar 2016), ss.303-316.

“Ziyaret önemli bir dönemeç”, *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1988, s.10.